

Γλώσσα

Προθετικότητα (Άρης Ιωαννίδης)

Λέγοντας «προθετικότητα ή πρόθεση του συγγραφέα» αναφερόμαστε στις επικοινωνιακές προθέσεις του, κάτι το οποίο διαμορφώνεται ανάλογα με το μήνυμα που θέλει να περάσει. Συγκεκριμένα, ο συντάκτης ενός κειμένου μπορεί να έχει ως στόχο/πρόθεση:

Να ενημερώσει,

Να πληροφορήσει,

Να πείσει,

Να αποδείξει,

Να διαφωτίσει,

Να προβληματίσει,

Να τέρψει,

Να καταγγείλει,

Να εξηγήσει,

Να αποσαφηνίσει/προσδιορίσει το περιεχόμενο κάποιου όρου.

Κειμενικά είδη

Περιγραφή - Αφήγηση - Επιχειρηματολογία - Εξήγηση - Οδηγίες

Περιγραφή

Αφορά έναν χώρο ή αντικείμενο ή πρόσωπο, στατικό ή κινούμενο, πραγματικό ή φανταστικό. Γενικά είναι στατική, το αντικείμενο μοιάζει παγωμένο στον χρόνο. Επομένως, γίνεται με άξονα τον χώρο.

Συνήθως χρησιμοποιεί ενεστώτα η παρατατικό, χρόνο διάρκειας και ακινησίας.

Προχωρά παραγωγικά από μια γενική εικόνα στα επιμέρους στοιχεία ή λεπτομέρειες του αντικειμένου.

Πρέπει να είναι ακριβής, κυριολεκτική και σαφής, με επαρκείς λεπτομέρειες, γιατί έχει πρακτικό σκοπό, αλλά μπορεί να είναι και σκόπιμα ασαφής ή μεταφορική, π.χ. στη λογοτεχνία.

Κάθε περιγραφή είναι βέβαια επιλογή στοιχείων. Επιπλέον, μπορεί να περιέχει **σχόλιο**, δηλαδή υποκειμενική γνώμη, ή έμμεσα να σχολιάζει προβάλλοντας κάποια στοιχεία και αποκρύπτοντας άλλα, ανάλογα με την **οπτική γωνία** του προσώπου που περιγράφει, τη συναισθηματική του φόρτιση, τον τρόπο σκέψης του ή το αποτέλεσμα που επιδιώκει. Μπορεί να περιέχει μέχρι και σάτιρα.

Από τα κεφάλια που βρέθηκαν στις ανασκαφές ξεχωρίζουν δύο, τα οποία μπορούν, νομίζω, να ταυτιστούν με γνωστά ιστορικά πρόσωπα. Το πρώτο έχει ύψος 0.034 μ. και εικονίζει ένα πολύ νέο άτομο, που δεν έχει ξεπεράσει την εφηβική του ηλικία.

Είναι αδύνατος, χλωμός, με μαλλιά γκρίζα και πυκνά, πολύ πυκνά. Μα εκείνο που σου κρατά την προσοχή σου όλη, είναι τα μάτια του τα δύο παμμέγιστα, παράξενα αινιγματικά του μάτια. Δύο τέτοια μάτια κανείς μας ποτέ δε θα τα ιδεί σ' άλλον άνθρωπο, απλούστατα γιατί δεν είναι μάτια σημερινού ανθρώπου.

Μούρη αγρία

και ζαρωμένη,

χλωμή και κρύα

σαν πεθαμένη.

Προσοχή! Ενίοτε και η στίξη λειτουργεί ως σχόλιο: *Μένω σε μια... ευρύχωρη γκαρσονιέρα 9 τετραγωνικών!*

Το σχόλιο γενικά μπορεί να συνυφαίνεται με το κυρίως κείμενο και να μη διαχωρίζεται εύκολα.

Δομή: 1) ονομασία του περιγραφόμενου αντικειμένου, 2) ταξινόμηση σε γένος, 3) παρουσίαση της εμφάνισης, των ιδιοτήτων, των λειτουργιών του κ.λπ.

Γλώσσα: ρήματα συνδετικά σε ενεστώτα, πολλά επίθετα, επιρρήματα χώρου.

Αφήγηση

Ο **αφηγητής** παρουσιάζει γεγονότα πραγματικά ή πλασματικά που συνιστούν το αφηγηματικό περιεχόμενο, σύντομο (veni, vidi, vici) ή εκτεταμένο.

Η αφήγηση είναι δυναμική, δηλαδή το αντικείμενό της κινείται στον χώρο-χρόνο ή ενεργεί.

Συνήθως χρησιμοποιεί αόριστο, χρόνο στιγμιαίας δράσης, ή ιστορικό ενεστώτα.

Η διάκρισή της από την περιγραφή δεν είναι απόλυτη, ειδικά όταν αφορά πράξεις επαναλαμβανόμενες. Ενίοτε η αφήγηση περιέχει άλλωστε περιγραφή για να παρουσιάσει τα πρόσωπα, να δημιουργήσει αγωνία επιβραδύνοντας τη δράση, αισθητική απόλαυση, μετάβαση σε άλλο γεγονός, κ.λπ.

Ο τρόπος με τον οποίο παρουσιάζονται τα γεγονότα λέγεται αφηγηματική πράξη και εξαρτάται από τον αφηγητή και το κοινό. Μπορεί να είναι σχετικά αντικειμενικός (π.χ. αφήγηση αυτόπτη μάρτυρα, ιστορική αφήγηση) ή να περιέχει **σχόλια** (προσωπικά συναισθήματα, κ.λπ.) και να είναι λογοτεχνική.

Δομή: 1) Προσανατολισμός: πληροφορίες για ήρωες, χώρο και χρόνο, αρχική κατάσταση. 2) Περιπέτεια: το πρόβλημα που εμφανίζεται, τα γεγονότα που ανατρέπουν την αρχική κατάσταση, δράση για την επίλυσή του, εμπόδια και αποτέλεσμα της δράσης. 3) Αξιολόγηση: σχολιασμός (ρητός ή με παραγλωσσικά μέσα) από τον αφηγητή. 4) Λύση: τελική έκβαση (συχνά ταυτίζεται με την αξιολόγηση). 5) Κατάληξη: συμπεράσματα, επιμύθιο κ.λπ. για αναγωγή στον παρόντικό χρόνο, την αρχική κατάσταση.

Γλώσσα: ρήματα σε παρελθοντικούς χρόνους (κυρίως αόριστο) και ιστορικό ενεστώτα· ρήματα κίνησης/δράσης στην περιπέτεια, κρίσης/βούλησης στον προσανατολισμό, στην αξιολόγηση και στη λύση. Διαρθρωτικές λέξεις/φράσεις χρόνου, αιτίου-αποτελέσματος, σκοπού.

Εξήγηση

Ερμηνεία φαινομένων χρονικά και αιτιακά.

Δομή: 1) Κατηγοριοποίηση και περιγραφή του φαινομένου, γεγονότος ή έννοιας. 2) Διαδοχή των βημάτων/διαδικασιών σε χρονική ή αιτιολογική σειρά. 3) Προαιρετικά προσωπικές παρατηρήσεις, κρίσεις και ερμηνείες του πομπού.

Γλώσσα: Ουσιαστικά (συνήθως αφηρημένα), καθώς οι διαδικασίες είναι συγκεκριμένες και αφορούν ευρύτερες κατηγορίες φαινομένων, γεγονότων ή εννοιών. Ρήματα (συνήθως σε ενεστώτα) δράσης και σκέψης. Διαρθρωτικές λέξεις/φράσεις χρονικές και αιτιολογικές. Φράσεις πιθανολόγησης (μπορεί, ενδέχεται, ίσως) εφосον γειννιάζει με την επιχειρηματολογία η τις οδηγίες.

Οδηγίες

Είναι ουσιαστικά είδος περιγραφής, αφού περιγράφουν τα βήματα για την εκτέλεση μιας διαδικασίας.

Διακρίνονται όμως σε διαδικαστικές (οδηγίες χρήσης) και μη διαδικαστικές (συμβουλές για υποψήφιους/-ιες, που μπορεί να ανήκουν και στην επιχειρηματολογία).

Δομή: Οι διαδικαστικές έχουν τυπική οργάνωση. 1) Στόχος της δράσης (συχνά και στον τίτλο), σύντομη εισαγωγή, η οποία άλλοτε εξηγεί το περιεχόμενο των οδηγιών, άλλοτε προτρέπει τον δέκτη να εστιάσει την προσοχή του στο περιεχόμενο των οδηγιών που θα ακολουθήσουν. 2) Λίστα με τα μέσα, συστατικά, υλικά κ.λπ. (προαιρετικά). 3) Εκτέλεση, δηλαδή ακολουθία των βημάτων για την επίτευξη του στόχου. Και τα τρία στάδια μπορεί να συνοδεύονται από σχόλια ή εικόνες, σκίτσα κ.λπ. Οι μη διαδικαστικές οδηγίες δεν έχουν οργάνωση γιατί δεν έχουν αυστηρότητα-δογματισμό.

Γλώσσα: Άμεσες ή έμμεσες προσφωνήσεις. Ρήματα δράσης σε ενεστώτα χρόνο (για αίσθηση διαχρονικότητας) και (συχνά) σε έγκλιση προστακτική, προτρεπτική υποτακτική (για επιτακτικό ύφος), οριστική ενεστώτα α' πληθυντικού (για φιλικό ή συμμετοχικό ύφος που δίνει έναν τόνο οικειότητας και εντάσσει τον πομπό στην ίδια ομάδα ανθρώπων με τον δέκτη). Επιρρήματα για τον τρόπο υλοποίησης του στόχου. Χρονικές διαρθρωτικές λέξεις/φράσεις, που τοποθετούν τις ενέργειες σε σειρά και αιτιολογικοί προσδιορισμοί. Διαρθρωτικές λέξεις/φράσεις που δηλώνουν προϋπόθεση. Φράσεις πιθανολόγησης (π.χ. μπορεί, ενδέχεται, ίσως) και ρητορικά ερωτήματα που περιορίζουν τον βαθμό της υποχρέωσης (συνήθως στις μη διαδικαστικές οδηγίες). Ουσιαστικά (συνήθως συγκεκριμένα) για τα μέσα, τα υλικά, τα συστατικά κ.λπ.

Επιχειρηματολογία

Ενίστε μοιάζει με εξήγηση/αιτιολόγηση, καθώς και τα δύο είδη έχουν να κάνουν με αιτιότητα. Όμως, η επιχειρηματολογία σχετίζεται κυρίως με άποψη και πειθώ, ενώ η εξήγηση με αντικειμενική καταγραφή.

Μπορεί να είναι δοκίμια, εκθέσεις, συζητήσεις/αντιπαραθέσεις, ερμηνείες κ.ά.

Δομή: Έχει τυπική δομή. Ξεκινά από έναν ισχυρισμό ή αποδεικτέα θέση, ακολουθούν επιχειρήματα και τεκμήρια και, τέλος, συμπέρασμα.

Γλώσσα

- Σαφήνεια (κυριολεξία, αποφυγή της πολυσημίας, ακρίβεια στο λεξιλόγιο, ειδικοί όροι κ.λπ.)
- Ονοματοποίηση
- Παθητική σύνταξη
- Διαρθρωτικές λέξεις/φράσεις χρόνου, αντίθεσης, αιτίου και αποτελέσματος, συμπεράσματος κ.λπ.
- Ρητορικά ερωτήματα
- Αποφαντικές (δηλωτικές) προτάσεις
- Επιστημική και δεοντική τροπικότητα
- Πλούσια στίξη

Τρόποι πειθούς

α) Επίκληση στη λογική

Συλλογισμοί

Είναι διαδικασίες παραγωγής επιχειρημάτων. Περιέχουν προτάσεις προκειμένες από τις οποίες προκύπτει συμπέρασμα.

Βάσει της πορείας προς το συμπέρασμα είναι:

- **Παραγωγικοί:** από το όλο συμπεραίνουμε τι ισχύει για τα επιμέρους / από το γενικό και αφηρημένο (αρχή, ορισμό, κανόνα, εύλογη υπόθεση) προς το ειδικό: Όλοι οι άνθρωποι είναι θνητοί + Ο Σωκράτης είναι άνθρωπος = Ο Σωκράτης είναι θνητός. Γενικές αρχές, αξιώματα κ.λπ. οδηγούν στην απόδειξη της υπεροχής ενός αξιολογικού ισχυρισμού.
- **Επαγωγικοί:** από τα επιμέρους συμπεραίνουμε τι ισχύει για το όλο / από το ειδικό και συγκεκριμένο στο γενικό και αφηρημένο, στον κανόνα, βάσει πιθανότητας ή προσδοκίας πως ό,τι ισχύει για το ειδικό, ισχύει και για όλα τα ειδικά μέρη ενός συνόλου: Ο Μπομπ είναι θηλαστικό + Ο Μπομπ είναι γάτος = Οι γάτοι είναι θηλαστικά. Χρησιμοποιούνται δεδομένα που μπορούν να ελεγχθούν εμπειρικά (π.χ. παραδείγματα), για να στηριχθεί μία γενίκευση.
- **Αναλογικοί:** από τα επιμέρους συμπεραίνουμε τι ισχύει για άλλα επιμέρους / αδύναμοι συλλογισμοί, εντελώς πιθανολογικοί: Ο Οδυσσέας, μαθητής γυμνασίου, δεν έχει αύριο σχολείο + Ο Κώστας είναι μαθητής γυμνασίου = Μάλλον δεν έχει σχολείο αύριο ούτε ο Κώστας.

Βάσει του είδους των προκειμένων είναι **κατηγορικοί, υποθετικοί, διαζευκτικοί**.

Επιπλέον:

- Αν το συμπέρασμα προκύπτει από μία πρόταση, ο συλλογισμός είναι **άμεσος**.
- Αν το συμπέρασμα προκύπτει από περισσότερες προτάσεις, ο συλλογισμός είναι **έμμεσος**.

Επιπλέον:

- **Έγκυρος** είναι όταν οι προκειμένες οδηγούν με λογική αναγκαιότητα σε βέβαιο συμπέρασμα, δηλαδή όταν έχουν λογική μορφή.
- **Αληθής** είναι όταν το περιεχόμενό τους ανταποκρίνεται στην πραγματικότητα.
- Αν είναι έγκυρος και αληθής, τότε είναι και λογικά **ορθός**.

Τεκμήρια

Είναι στοιχεία που χρησιμοποιούνται για τη στήριξη μιας θέσης: παραδείγματα, γεγονότα, μαρτυρίες, έρευνες, αυθεντίες, γνωμικά, εμπειρίες, στατιστικές... Πρέπει να είναι αξιόπιστα και ελεγμένα.

Παραλογισμοί

Συλλογισμοί που δεν έχουν αξία αποδεικτική ούτε ορθό λόγο, είτε λόγω σφάλματος είτε επειδή έχουν σκοπό να παραπλανήσουν, οπότε λέγονται και σοφίσματα.

β) Επίκληση στο συναίσθημα του δέκτη (πάθος)

Οι άνθρωποι δεν κρίνουν με τον ίδιο τρόπο, όταν χαίρονται και θρηνούν, ή όταν είναι φιλικοί ή εχθρικοί. Γι' αυτό ο ομιλητής/συγγραφέας οφείλει να γνωρίζει τα συναισθήματα του κοινού (ακροατών/αναγνωστών), τα κοινωνικά και πολιτισμικά χαρακτηριστικά του, τα διανοητικά (γνώσεις, εμπειρίες, ενδιαφέροντα), τα βουλητικά (ανάγκες, προσδοκίες, επιδιώξεις) και υπαρξιακά (στάσεις, συμπεριφορές, νοοτροπίες).

Ο ρήτορας διεγείρει τα συναισθήματα του ακροατηρίου μέσα από δραματικές περιγραφές ή αφηγήσεις, χιούμορ ή ειρωνεία, ερωτήσεις, σχήματα λόγου, φορτισμένο λεξιλόγιο. Ενίοτε καταφεύγει σε καταχρήσεις κινδυνολογώντας.

γ) Επίκληση στο ήθος

- του πομπού με στόχο να κερδίσει την εμπιστοσύνη του ακροατηρίου και να φανεί αξιόπιστος (γνώστης του θέματος, λογικός, αντικειμενικός κ.λπ.), ηθικός χαρακτήρας και καλοπροαίρετος (σκέφτεται το καλό του δέκτη)

- του αντιπάλου μέσα από προσωπικές επιθέσεις εναντίον του χαρακτήρα και της ιδιωτικής του ζωής (λασπολογία)
- επίκληση στην αυθεντία μέσα από παράθεση αποσπασμάτων γνωστών ειδικών, επιστημόνων, φιλοσόφων, ποιητών ή (στη χειρότερη περίπτωση) δημοφιλών προσώπων, με στόχο να ενισχύσει ο πομπός την αξιοπιστία του.

Δομή παραγράφου

1) Θεματική περίοδος (προαιρετικά), 2) λεπτομέρειες ή σχόλια, 3) κατακλείδα (προαιρετικά).

Τρόποι ανάπτυξης της παραγράφου

Αφορούν τις λεπτομέρειες της παραγράφου.

Αιτιολόγηση

Με αιτιολογικές προτάσεις και συνδέσμους (γιατί, που, επειδή, διότι, αφού, καθώς), ενίοτε με υπόθεση (δεν φταίω αν άργησα = επειδή άργησα).

Προσοχή! Αν οι αιτίες είναι πολλές, μπορεί να απαριθμούνται: *Πρώτο, γιατί... Έπειτα... Τέλος...*

Αναλογία

Εκτεταμένη παρομοίωση ή μεταφορά που δηλώνει ομοιότητα ενός αντικείμενου Α με ένα άλλο αντικείμενο Β που είναι φαινομενικά εντελώς διαφορετικό αλλά και πιο οικείο στον αναγνώστη, άρα βοηθά να γίνει πιο κατανοητό το αντικείμενο Α.

Ο οργανισμός καταναλώνει ενέργεια όπως και μία μηχανή.

Οι στίχοι του τραγουδιού ηχούν σαν πουλιά στα αυτιά μου, μοιάζουν με μελωδία του παραδείσου...

Μπορεί ο συγγραφέας να μας προσφέρει ένα καλοδομημένο και σαφές κείμενο, αλλά... δεν αρκεί, πρέπει κι εμείς να κάνουμε το άλλο μισό του δρόμου. Ως αναγνώστες πρέπει να σκάβουμε τη σήραγγα της επικοινωνίας από τη δική μας πλευρά.

Παραδείγματα (Διευκρίνιση)

για παράδειγμα, παραδείγματος ή λόγου χάριν, ενδεικτικά

Χωρίς διαρθρωτικές λέξεις: *Όσο πιο κοντά διαδραματίζεται ένα γεγονός, τόσο πιο ενδιαφέρον είναι. Για την αθηναϊκή εφημερίδα ο σεισμός στην Πάρνηθα είναι πρώτη είδηση, ενώ για τους Τάιμς Νέας Υόρκης...*

Σύγκριση και αντίθεση

Ομοιότητες και διαφορές ανάμεσα σε πρόσωπα, πράγματα και ιδέες: αντίθετα, το αντίθετο, αλλά, ενώ, όμως, ωστόσο, εντούτοις, ειδάλλως, εξάλλου, παρά, παρόλα, αν και, μολονότι, μόνο, μολαταύτα, μάλιστα, μα, βέβαια, έπειτα, από την άλλη πλευρά.

Το δοκίμιο έχει αρκετά στοιχεία κοινά με... δεν ταυτίζεται όμως με κανένα. Η διαφορά του αφορά κυρίως... Από την άλλη, έχει ομοιότητες αλλά και διαφορές με...

Μια έννοια διαιρείται με βάση ένα κριτήριο διαίρεσης σε δυο ή περισσότερα σκέλη που είναι αντίθετα μεταξύ τους;

Οι άνθρωποι μπορούν να χωριστούν σε δύο κατηγορίες ανάλογα με τον χαρακτήρα τους. Η πρώτη κατηγορία περιλαμβάνει τους ανθρώπους του «ναι»... Αντιθέτως, η δεύτερη περιλαμβάνει τους ανθρώπους του «όχι»... Η ιδιαιτερότητα της κάθε κατηγορίας θα φανεί καλύτερα αν τις συγκρίνουμε μέτρο την ψυχική τους ένταση...

Ενίοτε η αντίθεση εκφράζεται με υπόθεση:

Αν η πρώτη κατηγορία απαντά θετικά σε όλα, η δεύτερη προτιμά να λέει «όχι» σε όλα.

Ορισμός

Περιλαμβάνει την οριστέα έννοια, το γένος στο οποίο ανήκει και την ειδοποιό της διαφορά από τις άλλες έννοιες του ίδιου γένους.

Η έννοια Α είναι/λέγεται/ονομάζεται/χαρακτηρίζεται το φαινόμενο (=γένος) με το οποίο... (ακολουθεί η διαφορά της έννοιας από άλλες):

Πολιτισμός είναι τα αγαθά, υλικά ή πνευματικά, που προάγουν τον άνθρωπο (και άρα όχι τα αγαθά που δεν τον προάγουν)...

Η παιδαγωγική (=έννοια) είναι μια κοινωνική επιστήμη (=γένος) που εξετάζει τον άνθρωπο και τη συμπεριφορά του κυρίως στην παιδική ηλικία... (=σε αυτό διαφέρει από άλλες επιστήμες)...

Αυτά ισχύουν κυρίως για τον αναλυτικό ορισμό που εκθέτει τα γνωρίσματα της έννοιας, ενώ ο συνθετικός περιγράφει τη διαδικασία της γένεσης της έννοιας από τα συστατικά της μέρη (συνήθως περιέχει το ρήμα γίνεται):

Έκλειψη λέγεται το φαινόμενο με το οποίο κάποιο ουράνιο σώμα γίνεται αφανές...

Συνήθως ο ορισμός έχει παραγωγική μέθοδο: από έναν σύντομο γενικό ορισμό της έννοιας προχωράμε στη λεπτομερέστερη ανάλυσή της.

Διαίρεση ενός όλου (=γένος) στα στοιχεία από τα οποία αποτελείται (=είδη), με βάση κάποιο ουσιώδες γνώρισμα που αποτελεί τη διαιρετική βάση.

Συνήθως δίνεται μια αρχική διαίρεση και στη συνέχεια αναπτύσσονται πιο αναλυτικά τα είδη:

Πρόταση είναι/λέγεται/καλείται το τμήμα λόγου... Τα είδη της πρότασης ως προς το περιεχόμενο είναι..., ενώ ως προς τη δομή είναι...

Τον πολιτισμό τον διαιρούμε συνήθως σε τεχνικό και πνευματικό. Ο μεν περιλαμβάνει... Ο δε...

Σύμφωνα με μια ταξινόμηση/κατηγοριοποίηση, η αξιολόγηση διακρίνεται σε..., ανάλογα με το αν...

Μπορούμε να ταξινομήσουμε τα παιδαγωγικά ιδεώδη σε τέσσερις κατηγορίες: α)...

Κι εδώ δίνεται συνήθως μια αρχική διαίρεση και στη συνέχεια αναπτύσσονται πιο αναλυτικά τα είδη.

Αίτια και αποτελέσματα στα οποία οδηγούν τα αίτια αυτά:

Αποτέλεσμα είναι να..., αυτό το φαινόμενο οφείλεται σε...

Η κατάργηση της σύγχρονης δουλείας οφείλεται στις ίδιες αιτίες που προκάλεσαν και την κατάργηση της αρχαίας δουλείας. Η πρώτη αιτία ήταν... Η δεύτερη ήταν...

Συνδυασμός μεθόδων

Η γνώση ήτανε, και είναι πάντα, για το κάθε λογής κατεστημένο ένα δίλημμα, κάτι που γεννάει αντιδράσεις αντιφατικές και διφορούμενες. Από τη μια μεριά, το ξάπλωμα των γνώσεων και γενικότερα η πνευματική ανάπτυξη των ανθρώπων φαίνεται αναγκαία για την οικονομική διαδικασία, τόσο στη φάση της παραγωγής όσο και στη φάση της κατανάλωσης. Ο καλός τεχνίτης, ο καλός επαγγελματίας, ο καλός διευθυντής, ο καλός εφευρέτης χρειάζονται μόρφωση, κι ο μορφωμένος άνθρωπος έχει πρόσθετες ανάγκες να ικανοποιήσει. Από την άλλη όμως μεριά, ο μορφωμένος άνθρωπος δε γίνεται μόνο καλό στέλεχος στην παραγωγή και καλός πελάτης στην κατανάλωση· αλλά μέσα του ξυπνούν ερωτηματικά και προβληματισμοί, αναζητήσεις και αμφιβολίες για την οικονομική διαδικασία και για την ίδια τη δομή της κοινωνίας, που μπορούν να υποσκάψουν τα θεμέλια του κατεστημένου και να αποβούν μοιραία για την ύπαρξή του.

Συνεκτικότητα

Είναι η νοηματική συνάφεια ανάμεσα στις προτάσεις, τις περιόδους και τις παραγράφους, αλλά και των επιμέρους στοιχείων του κειμένου με το κειμενικό είδος στο οποίο τυπικά ανήκει, εφόσον, για να είναι ένα κείμενο λογικά συγκροτημένο, χρειάζεται να είναι συνεπές ως προς το θέμα, τον σκοπό, τους αποδέκτες του, την πολιτισμική γνώση που ενέχει.

Συνοχή

Τη συνοχή την πετυχαίνουμε, όταν με τους κατάλληλους τρόπους μεταβαίνουμε φυσικά και λογικά από τη μια λέξη στην άλλη, από τη μια πρόταση στην άλλη, από τη μια περίοδο στην άλλη και από τη μια παράγραφο στην άλλη χωρίς κενά και χάσματα.

Τέτοιοι τρόποι είναι οι ακόλουθοι:

α) η σύζευξη, δηλαδή η χρήση διαρθρωτικών λέξεων και εκφράσεων, που σηματοδοτούν τις σχέσεις συνοχής:

δηλαδή, με άλλα λόγια κτλ. (που εισάγουν επεξήγηση)

αν και, εντούτοις, εξάλλου, άλλωστε, ωστόσο, αντίθετα κτλ. (που αντιθέτουν)

και, επίσης, πρώτο, δεύτερο κτλ. (που προσθέτουν)

επομένως, συνεπώς, λοιπόν κτλ. (που δηλώνουν συμπέρασμα)

έπειτα, αργότερα, όταν κτλ. (που δηλώνουν χρονικές σχέσεις)·

β) η επανάληψη μιας λέξης/φράσης (π.χ. ο μηνυόμενος, στο μηνυόμενο)·

γ) η έλλειψη, δηλαδή η παράλειψη μιας λέξης/φράσης που ήδη αναφέρθηκε (π.χ. όπως ομολόγησε, ενν. ο μηνυόμενος)·

δ) η υποκατάσταση, δηλαδή η αντικατάσταση μιας λέξης με αντωνυμία (ο οποίος = ο μηνυόμενος, οι μεν... οι δε...)

ε) η χρήση συνώνυμων (ο μηνυτής = ο ενάγων), συνυπώνυμων και υπερώνυμων λέξεων (ο ταξιδιωτικός πράκτορας, ο καθηγητής, ο δικηγόρος > ο επαγγελματίας)·

στ) η χρήση του όλου και των μερών του (π.χ. προκαταβολή, υπόλοιπο > συνολική αμοιβή)·

ζ) η χρήση γενικότερου όρου (π.χ. φοιτητές, σπουδαστές, μαθητές > σπουδάζουσα νεολαία)·

η) η χρήση λέξεων που ανήκουν στον ίδιο χώρο και παρουσιάζουν νοηματική συγγένεια (π.χ. δραχμές, ποσό, συνολική αμοιβή)·

θ) η αναφορά σε προηγούμενη ή επόμενη λέξη με επίρρημα (στη Σοβιετική Ένωση, όπου...) ή αντωνυμία·

ι) η διατήρηση ενιαίου ύφους σε όλο το κείμενο·

κ) ο επιτονισμός σε προφορικά κείμενα.

Τα όρια ανάμεσα στους τρόπους συνοχής δ, ε, στ, ζ, η, ι είναι ελαστικά, δηλαδή η χρήση μιας λέξης/έκφρασης μπορεί να υπαχθεί σε περισσότερους από έναν τρόπους. Τα α, β, γ, δ, θ, ι είναι γραμματικά μέσα, τα ε, στ, ζ, η είναι λεξιλογικά, το κ φωνολογικό.

Διαρθρωτικές λέξεις ή φράσεις

Είναι λέξεις ή φράσεις που συμβάλλουν στην οργάνωση (διάρθρωση-συνοχή) του λόγου. Με τις λέξεις-φράσεις αυτές, μαζί με την οργάνωση του κειμένου, αντιλαμβανόμαστε και τη συλλογιστική πορεία του συγγραφέα. Συνήθως δηλώνουν:

α) αίτιο - αποτέλεσμα: επειδή, διότι, έτσι, γι' αυτό το λόγο, κτλ.

β) αντίθεση - εναντίωση: αλλά, όμως, ωστόσο, από την άλλη πλευρά, όμως κτλ.

γ) χρονική σχέση: ύστερα, προηγουμένως, εντωμεταξύ κτλ.

δ) έναν όρο

ε) επεξήγηση: με άλλα λόγια, δηλαδή, με όσα είπα προηγουμένως εννοούσα, (για να με καταλάβετε) θα σας το παρουσιάσω με άλλο τρόπο, για να γίνω σαφέστερος κτλ.

στ) έμφαση: είναι αξιοσημείωτο ότι..., θα ήθελα να τονίσω το εξής .../ να επιστήσω την προσοχή σας κτλ.

ζ) ένα παράδειγμα: π.χ. λ.χ., για παράδειγμα κτλ.

η) απαρίθμηση επιχειρημάτων, εισαγωγή μιας καινούριας ιδέας: πρώτο... δεύτερο, καταρχήν, τελικά, το επόμενο επιχείρημα/θέμα που θα μας απασχολήσει κτλ.

θ) διάρθρωση του κειμένου: το άρθρο/η μελέτη/ η εισήγηση/ η ομιλία μου χωρίζεται σε τρία μέρη: στο πρώτο κτλ.

ι) ένα συμπέρασμα, συγκεφαλαίωση: για να συνοψίσουμε, συγκεφαλαιώνοντας, επιλογικά, συμπερασματικά θα λέγαμε ότι... κτλ.

Προσοχή! Οι σύνδεσμοι (αλλά, επειδή...) είναι μόνο μία υποκατηγορία των διαρθρωτικών λέξεων ή φράσεων. Σε αυτούς προστίθενται φράσεις όπως «για παράδειγμα», «από την άλλη πλευρά», κ.λπ. Με τη σειρά τους, οι διαρθρωτικές λέξεις είναι μια υποκατηγορία των τρόπων συνοχής.

Στοιχεία προφορικού λόγου

Πέρα από τις λέξεις, δηλαδή τα γλωσσικά γνωρίσματα, υπάρχουν τα παραγλωσσικά (επιτονισμός ή ανεβοκατέβασμα της φωνής, παύσεις, προφορά, ένταση της φωνής) και τα εξωγλωσσικά γνωρίσματα (χειρονομίες, κινήσεις, εκφράσεις προσώπου, βλέμμα).

Στον γραπτό λόγο ορισμένα παραγλωσσικά ή εξωγλωσσικά γνωρίσματα δηλώνονται με τα σημεία στίξης.

~~[Υπάρχει και μια άλλη διάκριση ανάμεσα σε γλωσσικό και εξωγλωσσικό πλαίσιο, δηλαδή ανάμεσα στο κείμενο και στον εξωτερικό κόσμο που το περιβάλλει.]~~ Ο προφορικός λόγος έχει ελλειπτικές ή ανολοκλήρωτες φράσεις, γεμίσματα (χμ, ας πούμε, εε, ξέρω 'γώ), πρόχειρη έκφραση, απλό λεξιλόγιο, αργκό, ανακρίβειες, μικρές προτάσεις με παρατακτική σύνδεση, ασυνταξία.

Πολυτροπικό κείμενο: Κείμενο και εικόνα, χάρτης, διάγραμμα, κ.λπ. Σε ένα πολυτροπικό κείμενο ο ρόλος της γλώσσας είναι συμπληρωματικός, ενώ σε ένα δοκίμιο η γλώσσα συγκροτεί το ίδιο το κείμενο.

Γλωσσικές επιλογές

Επιστημονικός λόγος

Τεκμηριώνει προσεκτικά τις απόψεις, έχει κριτική στάση απέναντι στη βιβλιογραφία, επιδιώκει αντικειμενικότητα, έχει σαφήνεια και ακρίβεια στη διατύπωση, αυστηρή λογική οργάνωση, συλλογιστική πορεία, ειδικό λεξιλόγιο.

Η βιβλιογραφία περιλαμβάνει άμεσες και έμμεσες πηγές. Άμεσες είναι οι πηγές από τις οποίες ο συγγραφέας αντλεί το υλικό του απευθείας, χωρίς παρέμβαση ή σχολιασμό άλλου, π.χ. Παλαιά Διαθήκη. Έμμεσες είναι οι πηγές από τις οποίες αντλεί το υλικό του μέσα από σχολιασμό ή κριτική άλλου, π.χ. μια μελέτη για την Παλαιά Διαθήκη.

Τελεστικός λόγος είναι ο λόγος μέσω του οποίου κάτι γίνεται ταυτόχρονα και πράξη ή ο λόγος που αποτελεί ο ίδιος πράξη: *Ο κατηγορούμενος κρίνεται ένοχος.*

Αναφορική και ποιητική λειτουργία - Κυριολεκτική ή δηλωτική και μεταφορική ή συν(υπο)δηλωτική χρήση της γλώσσας

Στην αναφορική λειτουργία η γλώσσα αναφέρεται κυρίως στον πραγματικό κόσμο ή στην αντίληψη που έχουμε γι' αυτόν· αφορά το λογικό μας και μεταδίδει μία πληροφορία. Έχει πληροφοριακό, υπηρεσιακό, ουδέτερο χαρακτήρα. Δίνει έμφαση στο περιεχόμενο. Κινείται στο πλαίσιο της κυριολεξίας του πεζού λόγου.

Οι κλέφτες του '21 είχαν να αντιμετωπίσουν τη φωτιά της μάχης...

Στην ποιητική λειτουργία η γλώσσα αναφέρεται κυρίως στον εαυτό της, στο ίδιο το μήνυμα και στη μορφή του: ήχοι λέξεων, επαναλήψεις, συνηχήσεις, μέτρο, ρυθμός κ.λπ. Κινείται στο πλαίσιο της μεταφοράς και έχει

συγκινησιακή φόρτιση ή στοχεύει στην αισθητική απόλαυση, ενώ δίνει την εντύπωση ότι παραβιάζει τους κανόνες, γι' αυτό συναντάται κυρίως στη λογοτεχνία.

Οι κλέφτες του '21 χιόνι έτρωγαν, χιόνι έπιναν και στη φωτιά βαστούσαν.

Γλωσσικές ποικιλίες (γλωσσική ιδιοτυπία, ιδίωμα ή διάλεκτος του ομιλητή ή συγγραφέα, γεωγραφικές, κοινωνικές γλωσσικές ποικιλίες, οπτικές της γλώσσας)

Ύφος

Επίσημο, οικείο, λογοτεχνικό, επιστημονικό, ήπιο, αυστηρό, επιεικές, τυπικό, ανεπίσημο, συναισθηματικό, ουδέτερο, καθημερινό, ζωντανό.

Λεξιλόγιο (κοινό - καθημερινό, εξειδικευμένο - τεχνικό)

Ειδικό λεξιλόγιο

Ειδικοί επιστημονικοί όροι ή καθημερινές έννοιες που όμως αποτελούν αντικείμενο έρευνας μιας επιστήμης, π.χ. της νομικής (δίκη, αγωγή, ποινή, έγκλημα, κυριότητα, κατοχή), της κοινωνιολογίας (κοινωνία, άτομο, κοινωνικό σύνολο), της ψυχολογίας (εγωισμός, αυτογνωσία, υποσυνείδητο), της παιδαγωγικής (συμπεριφορά, αγωγή, εκπαίδευση), της ιστορίας (ιμπεριαλισμός, επανάσταση, παρακμή), της στατιστικής (ποσοστό, μερίδιο, πλειοψηφία).

Ενεργητική και παθητική σύνταξη

Χρησιμοποιούμε την ενεργητική σύνταξη, για να προβάλουμε το πρόσωπο ή το πράγμα που ενεργεί (υποκείμενο του μεταβατικού ρήματος), ενώ επιλέγουμε την παθητική σύνταξη για να προβάλουμε το υποκείμενο του ρήματος και να εξάρουμε το ποιητικό αίτιο (όταν αναφέρεται).

- Με την ενεργητική σύνταξη εξάιρεται το πρόσωπο (ή το πράγμα) που δρα, και το γραμματικό υποκείμενο της πρότασης στη σύνταξη αυτή συμπίπτει με το λογικό υποκείμενο (ο ήλιος θερμαίνει τη γη), ενώ με την παθητική σύνταξη εξάιρεται μάλλον το αποτέλεσμα της ενέργειας του υποκειμένου (η γη θερμαίνεται), και το λογικό υποκείμενο σ' αυτό δηλώνεται έμμεσα, δηλαδή με τον προσδιορισμό του ποιητικού αιτίου (από τον ήλιο).
- Με την παθητική σύνταξη: αποκτά ποικιλία η πλοκή του λόγου· μεταβάλλεται σε υποκείμενο η έννοια που συνήθως παριστάνεται ως αντικείμενο, εφόσον αυτή κρίνεται το κύριο στοιχείο της πρότασης· δεν ονομάζεται ρητά το υποκείμενο, όσες φορές κανείς δεν θέλει ή δεν μπορεί να το ονομάσει, όπως συμβαίνει αυτό πολλές φορές με τα απρόσωπα ρήματα (χιονίζει, αστράφτει, βρέχει κτλ.) που δηλώνουν απλώς το συμβάν χωρίς να το συσχετίζουν με το υποκείμενο.
- Το ποιητικό αίτιο παραλείπεται όταν εννοείται εύκολα από τα συμφραζόμενα, είναι άγνωστο ή δεν θέλουμε να το δηλώσουμε.

Προσωπική και απρόσωπη σύνταξη

Ευθύς και πλαγιος λόγος

Ονοματοποίηση: Η διαδικασία μετατροπής ενός ρήματος ή ενός επιθετικού προσδιορισμού σε ουσιαστικό (π.χ. υπολογίζω > υπολογισμός, αλλάζω > αλλαγή, ικανός > ικανότητα, φτωχός > φτωχοποίηση). Η γραμματική αυτή μετατόπιση έχει συνέπειες στο νόημα, εφόσον οι ονοματοποιημένοι τύποι φέρουν τα σημασιολογικά χαρακτηριστικά τόσο των ρηματικών διαδικασιών όσο και το αποτέλεσμα αυτών των διαδικασιών. Η ονοματοποίηση χαρακτηρίζει τα επιστημονικά κείμενα και τα «ακαδημαϊκά» είδη λόγου, όπως το δοκίμιο ή οι τεχνικές αναφορές, που επεξεργάζονται αφηρημένες και τεχνικές έννοιες.

Γραμματικοί χρόνοι: Δηλώνουν διαφορετικά χρονικά επίπεδα.

Εγκλίσεις και τροπικότητες

Οι **εγκλίσεις** δηλώνουν διαφορετικούς βαθμούς βεβαιότητας ή επιθυμίας, δηλαδή πώς θέλουμε να παρουσιάσουμε αυτό που σημαίνει το ρήμα. Είναι η οριστική, η υποτακτική και η προστακτική, το απαρέμφατο και η μετοχή.

Έτσι μπορούμε να δίνουμε πληροφορίες (δηλώσεις, με δηλωτικές προτάσεις), να ζητάμε πληροφορίες (ερωτήσεις, με ερωτηματικές προτάσεις), να ζητάμε από τους άλλους να κάνουν κάτι (οδηγίες/εντολές, με προστακτικές προτάσεις). Η πραγμάτωση αυτών των λειτουργιών μπορεί όμως να γίνεται και με άλλους έμμεσους τρόπους.

Η **οριστική** εκφράζει κατά κανόνα μια ενέργεια ή μια κατάσταση πραγματική και βέβαιη, π.χ. Η Ελλάδα ανήκει στην Ενωμένη Ευρώπη. Συχνά όμως μπορεί να εκφράζει και άλλες σημασίες, όπως τη δυνατότητα να γίνει κάτι (π.χ. Θα πετούσε από τη χαρά του, αν έπαιρνε το δίπλωμα), την πιθανότητα (π.χ. Δεν ήρθε ακόμη. Θα τον πήρε ο ύπνος), την ευχή (π.χ. Ας τον έβλεπε κι ας ήταν για λίγο) και την παράκληση (π.χ. Δεν προσέχεις λιγάκι τη διατροφή σου;).

Η οριστική έχει κανονικά άρνηση δε(ν). Όταν δηλώνει ευχή, έχει άρνηση μη(ν).

Η **υποτακτική** εκφράζει κατά κανόνα το ζητούμενο, το ενδεχόμενο και το επιθυμητό, π.χ. Αν μαγειρέψω γεμιστά, θα είναι όλοι ευχαριστημένοι. Συχνά παίρνει και άλλες σημασίες, όπως της προτροπής (π.χ. Ας σταματήσετε αυτή τη φλυαρία!), της παραχώρησης (π.χ. Ας δεχτούμε στην εκδρομή ακόμη έναν), της ευχής (π.χ. Μακάρι να ζήσει), της απορίας (π.χ. Δεν είναι καθόλου καλά τα νέα, πώς να του το πω;), της προσταγής (π.χ. Να τα πεις όλα), της απαγόρευσης (π.χ. [Να] Μην πιστεύεις στον καθένα) κ.ά.

Η υποτακτική χαρακτηρίζεται από τη χρήση των μορίων να, ας, καθώς και από το ότι συνδυάζεται με τους συνδέσμους αν, εάν, όταν, πριν, πριν να, μόλις, προτού, άμα, για να, μήπως. Στις απαγορεύσεις χρησιμοποιείται συνήθως η υποτακτική χωρίς το μόριο να, π.χ. (Να) Μην τον ακούς σε ό,τι σου λέει.

Η υποτακτική έχει την άρνηση μη(ν).

Η **προστακτική** ανάλογα με την επικοινωνιακή συνθήκη μπορεί να εκφράζει προσταγή (π.χ. Προχωρήστε αργά και σταθερά προς τα εμπρός), παράκληση (π.χ. Ελάτε, σας παρακαλώ, στις θέσεις σας) κ.ά.

Τροπικότητες ονομάζονται οι διάφορες σημασιολογικές λειτουργίες που εκφράζονται με τη χρήση των εγκλίσεων και δείχνουν την υποκειμενική στάση του ομιλητή, π.χ. Να κερδίσει το λαχείο και τότε ποιος τον πιάνει! (υποθετική τροπικότητα). Οι τροπικότητες είναι δύο ειδών: η επιστημική και η δεοντική. Επιστημική τροπικότητα είναι αυτή που σχετίζεται με τον βαθμό της βεβαιότητας που εκφράζει ο ομιλητής γι' αυτό που λέει, π.χ. Πρέπει να περάσατε πολύ καλά στο ταξίδι. Δεοντική τροπικότητα είναι αυτή που σχετίζεται με τον βαθμό της αναγκαιότητας που εκφράζει ο ομιλητής για την πραγματοποίηση αυτού που λέει, π.χ. Λέω να πάω σήμερα θέατρο.

Οι τροπικότητες εκφράζονται στη νέα ελληνική με ένα μεγάλο αριθμό γλωσσικών (π.χ. συνδυασμοί συνδέσμων, τροπικά ρήματα, εκφράσεις κτλ.) και εξωγλωσσικών (π.χ. ανασήκωμα ώμων, χειρονομίες κτλ.) στοιχείων. Εξετάζονται μαζί με τις εγκλίσεις, γιατί και οι εγκλίσεις –κυρίως οι προσωπικές– εκφράζουν τροπικότητες.

Η επιστημική τροπικότητα δηλώνει:

Υπόθεση

Εκφράζεται η υπόθεση του ομιλητή γι' αυτό που λέει. Εκφέρεται με το να + υποτακτική, τα αν, εάν, άμα, έτσι και, ας + οριστική πολλών χρόνων κ.ά., π.χ. Να ξέρουν οι άνθρωποι τι χάνουν από τη ζωή στο χωριό, θα φύγουν από τις πόλεις. Ας είχε αυτοκίνητο και θα έβλεπες πού θα ήταν.

Δυνατότητα

Εκφράζεται από τον ομιλητή αυτό που είναι δυνατό να γίνει. Εκφέρεται ως εξής: μπορεί + υποτακτική, ίσως + υποτακτική, θα + οριστική κ.ά., π.χ. Φέτος, λόγω του καιρού, μπορεί να έχουμε μεγάλη παραγωγή λαδιού. Ίσως κάνει λιγότερο κρύο τον επόμενο μήνα.

Πιθανότητα

Εκφράζεται από τον ομιλητή η πιθανότητα να γίνει αυτό που λέει. Από αυτήν την άποψη είναι πιο ισχυρή από τη δυνατότητα. Εκφέρεται με τα πρέπει + υποτακτική, θα + οριστική κ.ά., π.χ. Ο θεός σου πρέπει να έχει πολλά χρήματα για να τα ξοδεύει τόσο εύκολα. Θα ήταν δύσκολα εκείνα τα χρόνια.

Βεβαιότητα

Εκφράζεται από τον ομιλητή βεβαιότητα γι' αυτό που λέει. Εκφέρεται με απλή οριστική και συνοδεύεται συχνά από εκφράσεις (επιρρήματα κτλ.) που δηλώνουν βεβαιότητα, π.χ. Ο Κολόμβος σίγουρα ανακάλυψε την Αμερική.

Η δεοντική τροπικότητα δηλώνει:

Επιθυμία

Εκφράζεται από τον ομιλητή η επιθυμία του υποκειμένου. Εκφέρεται συχνά με το ρήμα θέλω + υποτακτική, π.χ. Όλοι θέλουν να έχουν καλή υγεία.

Ευχή

Εκφράζεται από τον ομιλητή η επιθυμία του υποκειμένου ως ευχή. Είναι πιο ισχυρή από την τροπικότητα της επιθυμίας. Εκφέρεται με απλή υποτακτική (και εκφράσεις που δείχνουν πως πρόκειται για ευχή και όχι προσταγή) και με τα ας, να, μακάρι, που + υποτακτική, π.χ. Ας πλύνει καμιά φορά το αυτοκίνητο. Να μπεις στην εκκλησία, έστω και για λίγο.

Πρόθεση

Εκφράζεται από τον ομιλητή η πρόθεση του υποκειμένου να κάνει μια ενέργεια. Εκφέρεται με ρήματα που δηλώνουν πρόθεση (στοχεύω να, σκοπεύω να, προτίθεμαι να, λέω να κτλ.) + υποτακτική, π.χ. Οι μαθητές της Γ΄ Λυκείου σκοπεύουν να πάνε φέτος εκδρομή στην Ιταλία.

Υποχρέωση

Εκφράζεται από τον ομιλητή η ανάγκη, η υποχρέωση του υποκειμένου να κάνει μια ενέργεια. Εκφέρεται, εκτός της προστακτικής, με το απρόσωπο ρήμα «πρέπει» και με ανάλογες εκφράσεις (είναι ανάγκη, είναι υποχρεωμένος κτλ.) + υποτακτική, π.χ. Φέτος ο Γιάννης πρέπει να πάρει το πτυχίο του.

Ρηματικά πρόσωπα

Δηλώνουν διαφορετικούς τρόπους απεύθυνσης.

Πιο συγκεκριμένα:

(Πανελλήνιο Δίκτυο Καθηγητών)

Α' ενικό

- Προσδίδει αμεσότητα, ζωντάνια, παραστατικότητα στο λόγο. *Χθες, περπατούσα στην παραλία και ξαφνικά είδα μια φάλαινα να ξεπηδάει από το νερό!*
- Προσδίδει προσωπικό, εξομολογητικό τόνο. *Πρέπει να ομολογήσω ότι φοβάμαι τα ύψη. Ακόμα και η σκέψη του να ανέβω σε μια ψηλή σκάλα με τρομάζει.*
- Προκαλεί συναισθηματική φόρτιση στον δέκτη (επίκληση στο συναίσθημα). *Δεν μπορώ να πιστέψω ότι με πρόδωσες! Πονάω τόσο πολύ!*
- Προσδίδει υποκειμενικότητα. Κατά τη γνώμη μου, η καλύτερη ταινία όλων των εποχών είναι...

Προσοχή! Η εκτεταμένη χρήση του α' ρηματικού προσώπου ενδέχεται να δηλώνει εγωκεντρισμό και αλαζονεία.

Α' πληθυντικό

- Προσδίδει καθολικότητα στις απόψεις. *Πιστεύουμε ότι η εκπαίδευση αποτελεί θεμελιώδες ανθρώπινο δικαίωμα.*
- Αποτνέει συλλογικότητα και αμεσότητα. *Ως ομάδα, προσπαθούμε να βρούμε λύσεις στα περιβαλλοντικά προβλήματα.*
- Μοιράζεται κοινή οπτική γωνία με τον δέκτη και δημιουργεί αίσθηση οικειότητας. *Όλοι μας έχουμε βιώσει στιγμές θλίψης και απογοήτευσης.*
- Δημιουργεί στον δέκτη αίσθημα συλλογικής ευθύνης. *Είναι καθήκον όλων μας να προστατεύσουμε το περιβάλλον για τις μελλοντικές γενιές.*

Β' ενικό

- Προσδίδει αμεσότητα και οικειότητα στον λόγο, αφού ο πομπός απευθύνεται άμεσα στον δέκτη. *Γεια σου φίλε μου! Πώς είσαι;*
- Προσδίδει διαλογικό χαρακτήρα στον λόγο. *Τι λες να πάμε για καφέ αργότερα;*
- Ο τόνος γίνεται οικείος και φιλικός. *Μην ανησυχείς, όλα θα πάνε καλά!*
- Δηλώνει παραινετική/συμβουλευτική διάθεση προς τον δέκτη. *Πρέπει να διαβάζεις περισσότερα βιβλία!*

Β' πληθυντικό

- Προσδίδει αμεσότητα και οικειότητα στον λόγο. *Ελάτε παιδιά, ας μαζέψουμε τα παιχνίδια μας!*
- Προσδίδει διαλογικό χαρακτήρα στον λόγο. *Τι λέτε να πάμε σινεμά απόψε;*
- Ο τόνος γίνεται οικείος και φιλικός. *Μην ανησυχείτε, όλα θα πάνε καλά!*
- Το ύφος και ο λόγος αποκτούν θεατρικότητα, παραστατικότητα, δραματικότητα. *Φανταστείτε ότι είστε σε ένα μαγευτικό δάσος... Ξαφνικά, ακούτε έναν παράξενο θόρυβο... Τι θα κάνετε;*

Γ' Ενικό

- Προσδίδει στο μήνυμα αντικειμενικότητα, αμεροληψία και ουδετερότητα, καθώς ο ομιλητής δεν εμπλέκει τον εαυτό του ή τον δέκτη. *Η μελέτη απέδειξε ότι η τακτική άσκηση βελτιώνει την υγεία.*
- Καθιστά το ύφος απρόσωπο και ουδέτερο, ιδανικό για την παρουσίαση γεγονότων, δεδομένων ή επιστημονικών πληροφοριών. *Το ατύχημα συνέβη στις 10 το πρωί.*

- Δηλώνει γενική αποδοχή, δηλαδή παρουσιάζει τις απόψεις του ομιλητή ως γενικά αποδεκτές, αποστασιοποιημένες από προσωπικές εμπειρίες ή σκέψεις. *Είναι γνωστό ότι η Ελλάδα έχει πλούσια ιστορία και πολιτισμό.*

Γ' Πληθυντικό

- Ενισχύει την αίσθηση αντικειμενικότητας, καθώς ο ομιλητής μιλάει για μια γενική κατηγορία ανθρώπων ή πραγμάτων. *Οι επιστήμονες θεωρούν ότι η κλιματική αλλαγή αποτελεί σοβαρή απειλή.*
- Επιτρέπει στον ομιλητή ευρύτερη εφαρμογή των ιδεών του, αφού λαμβάνει υπόψη διαφορετικές οπτικές γωνίες. *Η τέχνη μπορεί να εκφράσει ένα ευρύ φάσμα συναισθημάτων και ιδεών.*
- Συναντάται συχνά σε ακαδημαϊκά κείμενα, διότι προσδίδει επιστημονικό και ουδέτερο τόνο. *Ερευνητές μελετούν τις κοινωνικές επιπτώσεις της τεχνολογικής ανάπτυξης.*

Στίξη με λειτουργία σχολιαστική (19ο ΓΕΛ Αθήνας)

Το **θαυμαστικό** δηλώνει θαυμασμό, έκπληξη, ειρωνεία, απορία, αμφισβήτηση, αποφασιστικότητα, ανησυχία κ.ά.

Όταν βρίσκεται εντός παρενθέσεων στο εσωτερικό της πρότασης, δηλώνει έκπληξη σε σχέση με ένα μόνο από τα στοιχεία του μηνύματος.

Το **ερωτηματικό** δηλώνει προβληματισμό, προτροπή, ειρωνεία, αμφισβήτηση της αξιοπιστίας μιας θέσης, αμφιβολία, διατύπωση ρητορικής ερώτησης, πρόθεση αφύπνισης του αναγνώστη.

Όταν βρίσκεται εντός παρενθέσεων στο εσωτερικό της πρότασης, δηλώνει αμφιβολία ή αμφισβήτηση σε σχέση με ένα μόνο από τα στοιχεία του μηνύματος.

Τα **αποσιωπητικά** δηλώνουν κάποιο υπονοούμενο που πρέπει να συμπεράνει ο αναγνώστης: συγκίνηση, ντροπή, δισταγμό, απειλή, προβληματισμό.

Τα **εισαγωγικά** δηλώνουν αυτούσια μεταφορά λόγων ενός άλλου προσώπου, παράθεση ονομάτων, τίτλων κ.ά., παράθεση διαλόγων, έμφαση, ειρωνεία.

Παραδείγματα

Ειρωνεία: 1) *Φαίνεται πως κανένας Γερμανός πολίτης δεν γνώριζε την ύπαρξη στρατοπέδων συγκέντρωσης!* 2) *Σπουδαίος πολιτικός !!!*

Απορία: *Τι παράξενη συμπεριφορά!*

Αμφισβήτηση: *Πιστεύεις κι εσύ τέτοια πράγματα!*

Αποφασιστικότητα: *Θέλω γράμματα! Αποκρίθηκε ο μικρός αυθόρμητα, μηχανικά, χωρίς να σκεφτεί τι έλεγε με το ίδιο πάντα αφαιρεμένο και παράξενο ύφος.*

Ειρωνεία: *Τέτοια ανασφάλεια νιώθουμε πια ως εθνικό σύνολο;*

Αμφισβήτηση της αξιοπιστίας μιας θέσης: *Είναι παιχνίδι η ζωή;*

Αμφιβολία: *Ο κατάλληλος(;) άνθρωπος στην κατάλληλη θέση.*

Διατύπωση ρητορικής ερώτησης: *Δεν έχει πια αποδείξει η ζωή πώς η τεχνολογία έχει το πρόσωπο του Ιανού;*

Πρόθεση αφύπνισης του αναγνώστη: *Δεν είναι καιρός να συνειδητοποιήσουμε ότι η βλάβη στο φυσικό περιβάλλον είναι παράλληλα και ηθική βλάβη;*

Ντροπή: *Στην εποχή της κατανάλωσης, το μέτρο, κύρια φιλοσοφική αρχή των αρχαίων Ελλήνων, μας είναι πια ολωσδιόλου ξένο...τι να πει πια κανείς;*

Δισταγμός: *Η ατομική αντίσταση...ναι, να ηρωοποιείται, αλλά όχι να ιεροποιείται.*

Τίτλος: Πρέπει να περιλαμβάνει τις κατάλληλες λέξεις-κλειδιά που δείχνουν καθαρά το περιεχόμενο και τη στόχευση του κειμένου.

Περίληψη

- Πρέπει να είναι σύντομη, πληροφοριακή και περιεκτική, ώστε ο αναγνώστης να μπορεί να διαπιστώσει χωρίς χρονοτριβή το περιεχόμενο του κειμένου.
- Δεν πρέπει να έχει τίποτε περιττό ούτε να παραλείπει τίποτε το αναγκαίο.
- Αν η περίληψη είναι εκτενής, τότε βασιζόμαστε στη θεματική περίοδο και στις σημαντικές λεπτομέρειες κάθε παραγράφου του κειμένου.
- Αν η περίληψη είναι συνοπτική, τότε βασιζόμαστε στους πλαγιότιτλους των παραγράφων ή των ευρύτερων νοηματικών ενότητων.
- Από το διάγραμμα ενός κειμένου μπορεί επίσης να προκύψει περίληψη, συνοπτική ή εκτενέστερη, οπότε αξιοποιούμε αναλόγως λιγότερα ή περισσότερα από τα στοιχεία που αποτυπώνει το διάγραμμα.
- Στην αρχή της περίληψης επισημαίνουμε το θεματικό κέντρο του κειμένου.
- Στη συνέχεια προσέχουμε τις διαρθρωτικές λέξεις του κειμένου από το οποίο θα προέλθει η περίληψη, προσέχουμε δηλαδή τους δείκτες της συνοχής και της συνεκτικότητας του κειμένου.
- Επισημαίνουμε, έτσι, τη συλλογιστική πορεία του συγγραφέα και την παρουσιάζουμε με τη βοήθεια κατάλληλων λέξεων, κυρίως ρημάτων, στην περίληψη που γράφουμε. Δηλαδή μπορούμε να αποδώσουμε στο δικό μας κείμενο το ξετύλιγμα της σκέψης του συγγραφέα με λέξεις όπως: (ο συγγραφέας) αναφέρει, διατυπώνει την άποψη, επισημαίνει, υποστηρίζει, τονίζει, υπογραμμίζει, προσθέτει, αναλύει, συμπεραίνει κτλ.
- Επιλέγουμε να χρησιμοποιήσουμε ενεργητική ή παθητική σύνταξη.
- Να αποφεύγουμε την υπερβολική αφαίρεση και γενίκευση δίνοντας σε σωστή αναλογία τις γενικές θέσεις και τα συγκεκριμένα παραδείγματα.
- Να μην προσπαθούμε να μιμηθούμε το ύφος του συγγραφέα, που ενδέχεται να είναι πολύ διαφορετικό από το δικό μας. Γενικά αποφεύγουμε να χρησιμοποιούμε αυτούσιες φράσεις του κειμένου. Στις περιπτώσεις που η περίληψη μας είναι εκτενής ή όταν το κείμενο από το οποίο προέρχεται η περίληψη περιέχει ορολογία, μπορεί να χρειαστεί να μεταφέρουμε στην περίληψη μας ορισμένες χαρακτηριστικές λέξεις/φράσεις. Εκείνο που πρέπει να προσέχουμε είναι να ενσωματωθούν οι λέξεις /φράσεις αυτές στο δικό μας κείμενο.
- Να είμαστε όσο το δυνατόν πιο αντικειμενικοί, απέχοντας από κάθε είδους σχολιασμό, επιδοκιμασία ή αποδοκιμασία του αρχικού κειμένου.
- Να έχουμε υπόψη μας ότι η έκταση της περίληψης εξαρτάται από διάφορους παράγοντες όπως είναι: η έκταση και η ποιότητα (συνοχή, ενότητα, οργάνωση) του κειμένου που συνοψίζουμε, ο σκοπός για τον οποίο γράφουμε, η κριτική και η αφαιρετική μας ικανότητα.
- Να κατανοήσουμε ότι ο σκοπός για τον οποίο γράφουμε την περίληψη επηρεάζει το λόγο μας, ανάλογα δηλαδή με το ποιος γράφει, σε ποιον απευθύνεται και για ποιο σκοπό μπορεί να έχουμε επίπεδο λόγου οικείο, περισσότερο επίσημο κ.ο.κ.
- Δεν πρέπει, βέβαια, να ξεχνούμε ότι η περίληψη είναι μια προσωπική δημιουργία που σε καμία περίπτωση όμως δεν πρέπει να προδίδει το πνεύμα του συγγραφέα.

Παραγωγή γραπτού λόγου: Επικοινωνιακό πλαίσιο

Δοκίμιο

Σύντομο, προσιτό στο ευρύ κοινό, θίγει ένα θέμα επιστήμης, τέχνης, ηθικό, το οποίο εκλαϊκεύει, όχι μόνο για να πληροφορήσει ή να πείσει αλλά να συγκινήσει και να τέρψει, ενώ προβαλλει και την ιδεολογία ή την προσωπική στάση του συγγραφέα απέναντι στο θέμα. Άρα έχει και πληροφοριακό και διδακτικό ή λογοτεχνικό σκοπό. Ενίοτε πλησιάζει το ημερολόγιο, όχι με την έννοια της βιογραφίας αλλά της πνευματικής πορείας. Ωστόσο, δεν πρέπει να καταφεύγει σε διδακτισμό ή σε δογματισμό: δεν πρέπει να έχει οριστικά συμπεράσματα αλλά προβληματισμούς και σκέψεις που θα οξύνουν την κρίση του αναγνώστη, ενώ για να πείσει χρησιμοποιεί επιχειρήματα, τεκμήρια, παραδείγματα.

Σε αντίθεση με το άρθρο, ασχολείται με το μόνιμο και το γενικό, κινείται ανάμεσα σε επιστήμη, φιλοσοφία, λογοτεχνία, είναι αρκετά ελεύθερο στη δομή, προσωπικό και οικείο στον τόνο.

Γλώσσα: Επιστημονικός λόγος, σύνθετη δομή προτάσεων, υπόταξη, αφηρημένο λεξιλόγιο. Αλλά και λογοτεχνική έκφραση, οικείο ύφος, προσωπικός ή εξομολογητικός τόνος, μεταφορές, εικόνες, συμβολισμοί.

Οργάνωση: Είτε πιο αυστηρά λογική είτε πιο ελεύθερη ή συνειρμική. Στην 1η περίπτωση: επιστημονικός λόγος, αποδεικτικός χαρακτήρας, τριμερής δομή με κατευθυντήρια ιδέα ή θέμα, διασαφήνιση με υλικό ή αποδείξεις, επίλογο. Στη 2η περίπτωση: ελεύθερη περιδιάβαση στον χώρο των ιδεών, συνειρμοί, έμφαση στο ύφος και τη γλώσσα, όχι στις αποδείξεις ούτε στη λογική οργάνωση.

Άρθρο

Δημοσίευμα σε εφημερίδα ή περιοδικό, με θέμα γενικού ενδιαφέροντος, οικονομικού, πολιτικού, κοινωνικού, όπου αναλύεται και σχολιάζεται η επικαιρότητα. Ωστόσο υπάρχουν και καθαρά επιστημονικά άρθρα σε επιστημονικά περιοδικά. Σε αντίθεση λοιπόν με το δοκίμιο, έχει επικαιρικό χαρακτήρα, κινείται στον χώρο της ερμηνευτικής δημοσιογραφίας ή της επιστήμης, έχει αναφορική λειτουργία της γλώσσας και είναι συνήθως πιο σύντομο.

Επιφυλλίδα

Αναφέρεται σε φιλολογικά, επιστημονικά, κοινωνικά, καλλιτεχνικά, πολιτικά θέματα. Γράφεται από έναν ειδικό στο θέμα, σε χωριστή στήλη στην εφημερίδα. Ξεκινά συνήθως από την επικαιρότητα και προχωρά σε παρατηρήσεις γενικές γενικότερες και διαχρονικές. Λόγω της θέσης του στην εφημερίδα ορίζεται ως είδος σύντομου άρθρου και λόγω του περιεχομένου του ως είδος δοκιμίου. Παλιότερα ήταν και μυθιστόρημα που δημοσιευόταν κατά τμήματα.

Επιστολή

Σε ύφος επίσημο ή φιλικό, αναλόγως με τον παραλήπτη. Περιέχει τόπο και ημερομηνία (Αθήνα, 17 Νοεμβρίου 2017), προσφώνηση (Αγαπητέ μου Πέτρο, / Αξιότιμε κύριε Πάλλη,), αποφώνηση (Φιλικά, / Με εκτίμηση,), υπογραφή (ονομα ή όνομα+επίθετο), τόπο και ημερομηνία (αν δεν έχει τεθεί στην αρχή).

Ομιλία

Περιέχει προσφώνηση (Αγαπητοί συμμαθητές ή συνάδελφοι ή συνδημότες ή συμπολίτες και, αν δεν γνωρίζουμε το ακροατήριο, Κυρίες και κύριοι / Αγαπητό ακροατήριο) και αποφώνηση (Σας ευχαριστώ / Ευχαριστώ για το χρόνο σας).

Χρονογράφημα

Κείμενο πεζό, σύντομο, που σχολιάζει την επικαιρότητα με λογοτεχνική χροιά, σε εφημερίδες και περιοδικά.

Μικρές περίοδοι, παρατακτική σύνδεση ή ασύνδετο, υφος λιτό, ζωντανό, κοφτό, γλαφυρό.

Είχε ένα θρίαμβο στο βλέμμα, στα χείλη, στα χέρια, στο κορμί, στην κίνηση, ακόμη και στα μαλλιά, εκείνο το πανέμορφο κορίτσι, που κέρδισε χθες την πρώτη σελίδα όλων, σχεδόν, των λονδρέζικων εφημερίδων!

Λογοτεχνία

Η λογοτεχνία είναι αναπαράσταση, δηλαδή κατασκευή, σύμβαση, «σαν να συμβαίνει πραγματικά». Ακόμη κι αν είναι ρεαλιστική, έχει επιλογή στοιχείων, συγκεκριμένη θεώρηση και εξαρτάται από το είδος στο οποίο ανήκει το έργο.

Προσοχή! Χρησιμοποιούμε τους όρους **αφηγητής** για την πεζογραφία, **ποιητικό υποκείμενο** για την ποίηση, όχι συγγραφέας ούτε ποιητής.

Ιστορία λέγεται η γραμμική ακολουθία των γεγονότων (Τρωικός πόλεμος) και **αφήγηση** η λογοτεχνική διευθέτηση των γεγονότων αυτών (Ιλιάδα).

Συγκείμενο είναι τα στοιχεία της πραγματικότητας από τα οποία ο συγγραφέας επιλέγει το υλικό του, το πλαίσιο αναφοράς του λογοτεχνικού έργου, τα δεδομένα των συνθηκών παραγωγής του: ο χώρος και ο χρόνος, οι ιστορικές, κοινωνικές και οικονομικές συνθήκες της εποχής κατά την οποία γράφτηκε, βιογραφικά/ιδεολογικά στοιχεία, η πολιτεία, το δίκαιο (άγραφο ή γραπτό), ο πολιτισμός, η κουλτούρα και η θρησκεία, αντιλήψεις, παραδόσεις και ήθη. Έτσι το έργο αντανakλά ένα κομμάτι του πραγματικού κόσμου, μέσα από τη φιλοσοφική και ιδεολογική ματιά του συγγραφέα και τις γλωσσικές του επιλογές, όχι φυσικά με ρεαλισμό αλλά στο πλαίσιο της λογοτεχνικής αναπαράστασης.

Διακειμενικότητα είναι τα λογοτεχνικά έργα με τα οποία συνομιλεί ρητά ή άρρητα το κείμενο.

Αφηγηματικές τεχνικές

1. Ποιος αφηγείται;

α) Γενικά:

- Ο αφηγητής είναι πραγματικός, π.χ. σε μια κατάθεση στο δικαστήριο αφηγείται αυτός που καταθέτει τη μαρτυρία του.
- Ο αφηγητής είναι λογοτεχνικός ή πλασματικός, δηλαδή διαφορετικός από το πραγματικό πρόσωπο (τον συγγραφέα): υπάρχει μόνο μέσα στο κείμενο της αφήγησης.
- Βέβαια ενίοτε ο αφηγητής κουβαλάει αυτοβιογραφικά στοιχεία του συγγραφέα.

β) Ανάλογα με τη συμμετοχή στα γεγονότα:

- Ο αφηγητής είναι ομοδιηγητικός όταν συμμετέχει στα γεγονότα ως πρωταγωνιστής (τότε λέγεται καλύτερα αυτοδιηγητικός), δευτεραγωνιστής, αυτόπτης μάρτυρας. Επικρατεί το α' πρόσωπο.
- Ο αφηγητής είναι ετεροδιηγητικός όταν δεν συμμετέχει στα γεγονότα, είναι αμέτοχος παρατηρητής, ιστορικός, δημοσιογράφος... Γενικά αφηγείται την ιστορία ενός άλλου. Επικρατεί το γ' πρόσωπο.

γ) ~~Ανάλογα με το αφηγηματικό επίπεδο:~~

~~— Ο αφηγητής είναι εξωδιηγητικός, δηλαδή αφηγείται μια ιστορία σε πρώτο βαθμό ως κύριος αφηγητής.~~

~~— Ο αφηγητής είναι ενδοδιηγητικός, δηλαδή αφηγείται σε δεύτερο βαθμό, ως δευτερεύων αφηγητής. Αυτό συμβαίνει σε εγκιβωτισμένη αφήγηση.~~

2. Οπτική γωνία της αφήγησης, δηλαδή η σκοπιά από την οποία βλέπει τα γεγονότα ο αφηγητής.

Στην αφήγηση αναγκαστικά γίνεται μία επιλογή γεγονότων, η οποία εξαρτάται από την οπτική γωνία του προσώπου που κάνει την αφήγηση, δηλαδή είναι ανάλογη με τη γνώση του για τα γεγονότα (άμεση ή έμμεση), την προσωπική του στάση απέναντί του, τη συναισθηματική του φόρτιση, τον τρόπο που σκέφτεται, το αποτέλεσμα που επιδιώκει κτλ. Άλλωστε ο αφηγητής ιεραρχεί τα γεγονότα, ενίοτε τα σχολιάζει, αφηγείται με τόνο νηφάλιο, επιθετικό, κ.λπ.

α) Αφήγηση με μηδενική εστίαση, δηλαδή χωρίς συγκεκριμένη οπτική γωνία, από παντογνώστη αφηγητή που γνωρίζει τα πάντα για τα πρόσωπα, ακόμα και τις πιο μύχιες σκέψεις τους, ή έστω περισσότερα, έναν αφηγητή-Θεό που βλέπει τον κόσμο από παντού, και επομένως η απόλυτη γνώση του ισοδυναμεί με έλλειψη συγκεκριμένης οπτικής γωνίας (εστίαση μηδέν και παντογνώστης αφηγητής).

β) Αφήγηση με εσωτερική εστίαση, δηλαδή από την οπτική γωνία ενός προσώπου, με περιορισμένη κατά συνέπεια γνώση, από έναν αφηγητή-άνθρωπο.

γ) Αφήγηση με εξωτερική εστίαση, όπου ο αφηγητής-πράγμα λειι λιγότερα από αυτά που ξέρει και δημιουργεί έτσι μυστήριο (κυρίως στα αστυνομικά μυθιστορήματα) ή ξέρει λιγότερα από τα πρόσωπα.

Προσοχή! Συχνά ο συγγραφέας στο ίδιο έργο μπορεί να μεταβάλλει την οπτική του γωνία.

3. Αφηγηματικός χρόνος

α) Ο χρόνος του **πομπού** είναι ο χρόνος κατά τον οποίο ζει και γράφει ο αφηγητής, π.χ. ο Όμηρος ζούσε το 800 π.Χ. Ο χρόνος του **δέκτη** είναι η εποχή στην οποία ζει ο αναγνώστης, δηλαδή σήμερα, ενώ ο χρόνος των **γεγονότων** είναι η εποχή που διαδραματίζονται τα γεγονότα της αφήγησης, π.χ. τα ομηρικά έπη αναφέρονται στο 1200 π.Χ. Συνήθως ο χρόνος των γεγονότων είναι μεταγενέστερος του πομπού γιατί η αφήγηση αφορά το παρελθόν. Μπορεί όμως τα γεγονότα να συμβαίνουν και στο μέλλον.

β) Ο χρόνος της **ιστορίας** είναι ο πραγματικός χρόνος, η φυσική διαδοχή των γεγονότων (story). Ο χρόνος όμως της **αφήγησης** δεν συμπίπτει με τον χρόνο της ιστορίας γιατί συνήθως παρουσιάζονται τα γεγονότα με διαφορετική σειρά, διάρκεια και συχνότητα.

1. Χρονική σειρά

Εάν η αφήγηση γίνεται με τη σειρά, λέγεται **γραμμική**. Εάν γίνεται με αναδρομές (flash back), λέγεται **αναδρομική** ή ανάληψη. Εάν αναφέρεται στο μέλλον, λέγεται **προδρομική** ή πρόληψη. Όταν αρχίζει από το μέσον της ιστορίας, λέγεται in medias res.

2. Διάρκεια

Εάν ο χρόνος της αφήγησης είναι μικρότερης διάρκειας από τον χρόνο της ιστορίας, δηλαδή συμπυκνωμένος και συνοπτικός, έχουμε **επιτάχυνση** με περιλήψεις και ελλείψεις. Εάν είναι μεγαλύτερης διάρκειας, δηλαδή αναλυτικός και

παρατεταμένος, έχουμε **επιβράδυνση** με περιγραφές και σχόλια. Εάν είναι ίδιας διάρκειας, έχουμε **σκηνή**, συνήθως διαλογική.

3. Συχνότητα

Όταν ένα γεγονός που συνέβη μία φορά παρουσιάζεται περισσότερες φορές, συνήθως από διάφορες οπτικές γωνίες, έχουμε **επαναληπτική** αφήγηση. Όταν ένα γεγονός συνέβη πολλές φορές αλλά παρουσιάζεται μόνο μία, έχουμε **θαμιστική** αφήγηση. Όταν συνέβη μία φορά και αναφέρεται μόνο μία, έχουμε **μοναδική** αφήγηση.

Αφηγηματικοί τρόποι

Είναι τα συστατικά στοιχεία της αφήγησης. Το υλικό του ο αφηγητής το παρουσιάζει με την περιγραφή, την αφήγηση, το διάλογο, τον εσωτερικό μονόλογο και το αφηγηματικό σχόλιο. Στην αφήγηση διηγείται ο ίδιος τα γεγονότα και μεταδίδει με πλάγιο τρόπο τα λεγόμενα των ηρώων του· στο διάλογο δίνει το λόγο στους ήρωές του, όπως εξάλλου κάνει ο θεατρικός συγγραφέας. Η εναλλαγή των αφηγηματικών τρόπων δίνει τον ιδιαίτερο χαρακτήρα της κάθε αφήγησης.

Δομή

Είναι ο τρόπος σύνθεσης του έργου που το καθιστά οργανωμένο και αισθητικό σύνολο.

Για την ποίηση είναι η κατασκευή-στιχουργική (στροφικότητα, ομοιοκαταληξία, μέτρο/ρυθμός).

Στην πεζογραφία η δομή είναι ο τρόπος με τον οποίο οργανώνονται τα γεγονότα της ιστορίας σε μια συγκεκριμένη σειρά, δηλαδή η **πλοκή**, για παράδειγμα με τη σειρά «αρχή-μέση-τέλος» (αρχή και δέση, εξέλιξη, λύση) ή «αρχική κατάσταση, μετασχηματισμός, τελική κατάσταση.

Βασικός μοχλός εξέλιξης της πλοκής είναι η δράση των χαρακτήρων (επιθυμίες, κίνητρα της δράσης, συγκρούσεις με το περιβάλλον, εμπόδια στην εκπλήρωση των επιθυμιών, τελική έκβαση). Ό,τι δίνει ώθηση στην ιστορία ονομάζεται «στοιχείο πλοκής».

Θέμα ή ερώτημα

Είναι το ερώτημα που προκαλείται στον αναγνώστη/στρια και που ο καθένας πιστεύει ότι είναι το πιο κρίσιμο θέμα συζήτησης που θέτει το κείμενο.

Λογοτεχνικό γένος και είδος

Είναι η κατηγορία του λογοτεχνικού έργου με βάση συγκεκριμένα χαρακτηριστικά, τυποποιημένα σχήματα και συμβάσεις, που όμως οι λογοτέχνες δεν ακολουθούν πάντα πιστά. Το γένος αναφέρεται στις βασικές μορφές της λογοτεχνίας (ποίηση, πεζογραφία, θέατρο), ενώ το είδος στις υποδιαιρέσεις του γένους (π.χ. ιστορικό μυθιστόρημα). Ορίζεται από κριτήρια δομής (σονέτο, επιστολικό μυθιστόρημα), έκτασης (διήγημα, νουβέλα), σκοπού ή αποτελέσματος (κωμωδία, τραγωδία), θέματος (μυθιστόρημα επιστημονικής φαντασίας). Υπάρχουν και ενδιάμεσες μορφές μεταξύ λογοτεχνίας και γραμματείας: δοκίμιο, βιογραφία, αυτοβιογραφία, απομνημονεύματα κ.λπ.

Μοτίβο

Στερεότυπα επαναλαμβανόμενος θεματικός τύπος ή φραστικός τρόπος που επανέρχεται σταθερά σε πολλά έργα. Συχνά, το θεματικό μοτίβο χαρακτηρίζει τη λαϊκή δημιουργία μιας ευρύτερης περιοχής, π.χ. των Βαλκανίων

(η θυσία ενός ανθρώπου στα θεμέλια ενός κτίσματος). Τα φραστικά ή εκφραστικά μοτίβα λέγονται επίσης τυπικοί στίχοι, κοινοί τόποι ή κοινοί τύποι.

Το λογοτεχνικό μοτίβο προέρχεται από τη δεξαμενή των λογοτεχνικών αναπαραστάσεων και δεν πρέπει να συνδέεται με το «θέμα» ή τη «θεματική» (αν η «ξενιτιά» είναι θεματική, ο «γυρισμός του ξενιτεμένου» είναι μοτίβο).

Χαρακτήρες ή πρόσωπα

Είναι τα πλασματικά πρόσωπα, κυρίως στα πεζογραφικά και τα θεατρικά έργα. Οι χαρακτήρες αναπαριστώνται με τη δράση και τα λόγια τους, τις σχέσεις με άλλους χαρακτήρες, τη γνώμη των άλλων γι' αυτούς, την ονοματοδοσία τους, την περιγραφή και τα σχόλια του αφηγητή. Η εξέλιξη ενός χαρακτήρα αποτυπώνεται στις επιθυμίες και τα κίνητρα της δράσης του, την τακτική που ακολουθεί, την ηθική διαδρομή του, τις καταστάσεις ή τα πρόσωπα με τα οποία συνεργάζεται ή συγκρούεται για να πετύχει τον στόχο του. Ο κεντρικός χαρακτήρας μέσα από τον οποίο παρακολουθούμε την πλοκή ονομάζεται πρωταγωνιστής. Σε σύγχρονες αφηγήσεις υπάρχουν πολλοί πρωταγωνιστές και τα πρόσωπα συμπληρώνουν το ένα το άλλο.

Σχήματα λόγου

Είναι γλωσσικές ιδιορρυθμίες που προκύπτουν συνήθως από τη χρήση συντακτικών σχημάτων και σημασιών διαφορετικών από τα συνηθισμένα.

α) Η **αναδίπλωση**, όταν μια λέξη ή φράση επαναλαμβάνεται αμέσως, π.χ. *Οι φίλοι μας θα έρθουν σήμερα, σήμερα θα φύγουν.*

β) Η **ειρωνεία**, όταν χρησιμοποιούνται λέξεις ή φράσεις που δηλώνουν στην ουσία αντίθετη σημασία από αυτή που δίνεται με τη λέξη, π.χ. *Θύμωσε πολύ μαζί του και του τα είπε κομψά* (δηλ. με άκομψα, υβριστικά λόγια).

γ) Η **έλλειψη**, όταν παραλείπονται λέξεις ή φράσεις που μπορούν να εννοηθούν εύκολα από τα συμφραζόμενα, π.χ. *–Ποιος θέλει να μιλήσει; –Η Ιφιγένεια* (εννοείται: *θέλει να μιλήσει*).

δ) Η **λιτότητα**, όταν στη θέση μιας λέξης χρησιμοποιείται η αντίθετή της με άρνηση, π.χ. *Το φαγητό που μαγείρεψε η Ελένη δεν ήταν άνοστο.*

ε) Η **μεταφορά**, όταν χρησιμοποιούνται λέξεις ή φράσεις με σημασία διαφορετική από την κυριολεκτική τους, αλλά με κάποια μικρή ή μεγάλη ομοιότητα με αυτή, π.χ. *Η Ρία έγινε καπνός.*

στ) Η **μετωνυμία**, όταν χρησιμοποιείται το όνομα του δημιουργού αντί για το δημιούργημα, αυτό που περιέχει κάτι αντί για το περιεχόμενο, το αφηρημένο αντί για το συγκεκριμένο, π.χ. *Τον τελευταίο καιρό ο Νικόλας ακούει Μπετόβεν.*

ζ) Η **παρομοίωση**, όταν συσχετίζεται ένα πρόσωπο ή πράγμα ή μια έννοια με κάτι πολύ γνωστό, με σκοπό να τονιστεί μια ιδιότητα που υπάρχει και στα δύο. Είναι σύντομη φράση (σαν, όπως, καθώς) για παραστατικότητα, για να κάνει γνωστό κάτι άγνωστο μέσα από τη σύγκριση με κάτι εντελώς διαφορετικό αλλά πιο οικείο, π.χ. *Το σπίτι του Παπαδόπουλου είναι σαν πύργος.* Όταν η σύγκριση είναι μεγαλύτερης έκτασης, τότε έχω:

Αλληγορία: Είναι υπαινικτική, δηλαδή φέρει κρυφά νοήματα που χρειάζονται αποκωδικοποίηση, και με περιεχόμενο μη ρεαλιστικό. Είναι μικρή σε παροιμίες ή αινίγματα, μεγάλη σε μύθους (Αισώπου) ή στίχους ποιημάτων. Διάσημη είναι η πλατωνική αλληγορία του σπηλαίου. Γενικά έχει σκοπό την παραστατικότητα, το διδακτικό μήνυμα ή την έμμεση διατύπωση μιας αλήθειας που δεν μπορεί να ειπωθεί άμεσα.

~~**Παραβολή** (π.χ. του Χριστού): Μοιάζει με την αλληγορία. Είναι σύντομη ή μεγαλύτερη, ρεαλιστική όμως, αφήγηση που περιέχει εκλαϊκευμένο ηθικό δίδαγμα.~~

~~Σχετική είναι και η ανάπτυξη παραγράφου με αναλογία.~~

η) Ο **πλεονασμός**, όταν χρησιμοποιούνται περισσότερες λέξεις από όσες χρειάζονται για να αποδοθεί ένα νόημα, π.χ. *Η Σμαρώ πάλι ξαναήρθε.*

θ) Η **προσωποποίηση**, όταν χρησιμοποιούνται λέξεις ή φράσεις με τις οποίες αποδίδονται ανθρώπινες ιδιότητες σε μη ανθρώπινα όντα, π.χ. *Κάθε πρωί ο ήλιος χαμογελάει στους ανθρώπους.*

ι) Η **συνεκδοχή**, όταν χρησιμοποιείται το ένα αντί για τα πολλά όμοια, το μέρος ενός συνόλου αντί για το σύνολο (και αντίστροφα), η ύλη αντί για το προϊόν που παράγεται από αυτήν ή εκείνο που παράγει αντί για εκείνο που παράγεται, π.χ. *Ο Κρητικός είναι πάντα υπερήφανος* (αντί: *οι Κρητικοί*).

ια) Το **υπερβατό**, όταν παρεμβάλλονται μία ή περισσότερες λέξεις ανάμεσα σε δύο λέξεις που συνδέονται συντακτικά και νοηματικά στενά, π.χ. *Ο διευθυντής εφάρμοσε τους ισχύοντες από τους νόμους κανονισμούς.*

ιβ) Η **υπερβολή**, όταν χρησιμοποιούνται λέξεις ή φράσεις που ξεπερνούν και το πραγματικό, π.χ. *Να υψώσουμε όλοι τη φωνή μας, να φτάσει έως τον ουρανό.*

Για **γλωσσικές επιλογές**, βλ. παραπάνω.

Κειμενικοί δείκτες (Άρης Ιωαννίδης)

α) Περιεχομένου:

- Τίτλος.
- Πρόσωπα/Χαρακτήρες.
- Συγκρούσεις.
- Συνειρμοί.
- Αξίες.
- Ιδέες και αντιλήψεις.
- Σκοποί.
- Στάσεις.
- Συμπεριφορές.
- Κοινωνικο-πολιτισμικές συνθήκες.
- Ανθρώπινες σχέσεις.
- Κοινωνικά προβλήματα.
- Συναισθηματικό κλίμα.
- Συγκείμενο.
- Διακειμενικότητα.

β) Μορφής:

- Γλωσσικές/λεξιλογικές επιλογές (στίξη, γραμματικοί χρόνοι, εγκλίσεις, ρηματικά πρόσωπα, ονοματοποίηση, σχήματα λόγου, σύνταξη, γλωσσικές ποικιλίες, είδος λεξιλογίου, ευθύς και πλάγιος λόγος, προσωπική και απρόσωπη σύνταξη, κ.λπ.)
- Λογοτεχνικό γένος και λογοτεχνικό είδος.
- Αφηγηματικές τεχνικές.
- Αφηγηματικοί τρόποι.

- Εκφραστικά μέσα (π.χ. σχήματα λόγου).
- Δομή.
- Πλοκή.
- Ύφος/υφολογικά γνωρίσματα.
- Λογοτεχνικό ρεύμα.
- Εικονοποιία.
- Στίξη.
- Στιχουργική.
- Θεατρικά στοιχεία.
- Τεχνική γραφής.
- Μέτρο και ομοιοκαταληξία.
- Λέξεις-φράσεις που συνδέουν τα νοήματα.
- Επιλογή λεξιλογίου (ιδιοτυπίες, ιδίωμα, νεολογισμοί, ιδιόλεκτος...).

Παραγωγή γραπτού λόγου: Ερμηνευτικό σχόλιο

Εδώ αναπτύσσω το βασικό ερώτημα/θέμα και την ανταπόκρισή μου σε αυτό. Δεν περιορίζομαι δηλαδή στο «τι λέει το κείμενο» αλλά επεκτείνομαι στο «τι σημαίνει για μένα».